

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
“ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАН УКРАЇНИ”**

ЗІНЧУК Тетяна Олексіївна

УДК 338.43+[339.923:061.1]

**ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНА ПЕРСПЕКТИВА АГРАРНОГО
СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Державній установі “Інститут економіки та прогнозування НАН України”.

Науковий консультант

академік НАН України,
доктор економічних наук, професор
ГЕСЦЬ Валерій Михайлович,
Державна установа “Інститут економіки
та прогнозування НАН України”, директор.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор
ГУБЕНІ Юрій Едвардович,
Львівський національний аграрний
університет Міністерства аграрної політики
України, завідувач кафедри права і
підприємництва;

доктор економічних наук, професор
ДЕМ'ЯНЕНКО Сергій Іванович,
Державний вищий навчальний
заклад “Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана”,
завідувач кафедри економіки
агропромислових формувань;

доктор економічних наук,
старший науковий співробітник
ОСТАШКО Тамара Олексіївна,
Державна установа “Інститут економіки
та прогнозування НАН України”,
головний науковий співробітник.

Захист відбудеться 1 червня 2009 р. о 14 годині 30 хвилин на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.239.01 Державної установи “Інститут економіки та прогнозування НАН України” за адресою: 01011, м. Київ-11, вул. Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державної установи “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, 01011, м. Київ-11, вул. Панаса Мирного, 26.

Автореферат розісланий “29” квітня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Левчук Н.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Адаптація вітчизняного аграрного сектора економіки до умов та вимог Європейського союзу (ЄС) виявляється складним і суперечливим процесом. Внаслідок природних та економічних особливостей галузі сільського господарства, його тривалою внутрішньою і зовнішньою відірваністю від розвинутих європейських країн, суттєвих розбіжностей між Україною та ЄС у визначенні пріоритетів державної аграрної політики продовжуються наукові дискусії про доступні євроінтеграційні перспективи аграрного сектора. Надзвичайно важливою в цих умовах є оцінка позитивних та можливих негативних наслідків входження до ЄС, відпрацювання власних сценаріїв євроінтеграції для аграрного сектора економіки України.

Актуальність теми. Розвиток інтеграції на європейському рівні є сучасною ознакою прогресивних змін у сільському господарстві та порівняно новим напрямом досліджень вітчизняної аграрної науки. Європейські орієнтири надають аграрному сектору відповідний вектор розвитку та відкривають нові можливості для відродження сільського господарства, створюють додаткові порівняльні переваги на агропродовольчому ринку в умовах глобалізації економіки. Серйозним кроком з позиції поглиблення торговельних відносин між Україною та ЄС має стати Угода про зону вільної торгівлі (ЗВТ), яка сприятиме наближенню вітчизняного аграрного сектора економіки до європейських стандартів, адаптації його до Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС) та розширенню присутності на українському агропродовольчому ринку нових країн-членів ЄС.

Для успішного розв'язання завдань євроінтеграції аграрний сектор економіки України має достатньо передумов: багатий природно-ресурсний та експортний потенціал, вагомий людський капітал, поступово зростаючу інвестиційну привабливість, збережений уклад сільського життя та багатовікові традиції ведення сільського господарства. У цьому контексті дослідження та наукове осмислення досвіду формування європейської аграрної моделі сприятимуть проведенню структурних реформ у галузі сільського господарства та підвищенню рівня конкурентоспроможності агропродовольчої продукції на європейському та світовому ринках.

Водночас, надзвичайно важливим в умовах поглиблення економічної кризи є усвідомлення можливостей, а також ймовірність викликів, які несуть у собі процеси європейської інтеграції для вітчизняного аграрного сектора економіки. Ігнорування стратегічних орієнтирів і завдань, які були характерними для початкового періоду європейської інтеграції в аграрному секторі економіки, як відомо, стало однією з причин технологічного відставання галузі, деструктивних процесів у життєзабезпечуючій соціальній сфері села, погіршення стану навколишнього природного середовища, неринкових методів державної підтримки агротоваровиробників та інших

негативних наслідків.

Отже, рівень готовності вітчизняного аграрного сектора економіки до умов євроінтеграції, порівняно з країнами ЦСЄ, які приєдналися до ЄС у складі останньої хвилі розширення, свідчить, що аналогічних трансформаційних перетворень в нашій країні не відбулося, чим і зумовлено актуальність цього дослідження.

Загальні положення теорії та методології економічної інтеграції сформульовані у працях західних вчених: Г. Еллінка, І. Канта, Л. Ліндберга, Ж.-Ж. Руссо, Г. Таллока, А. де Токвіля, Е. Хааса; принципи ліберального підходу до розробки теорії та практики інтеграції відстоювали Ж. Роефф, В. Репке, А. Сміт; посилюючи роль держави в процесах інтеграції обгрунтував А. Маршал; переваги ринкового механізму міжнародної інтеграції у компромісі з державним втручанням доводилися в дослідженнях Б. Балашша та Н. Кремера; вплив міжнародної інтеграції на конкурентоспроможність окремих країн виявив М. Портер; ініціатива та теоретичне обгрунтування необхідності європейської інтеграції належать Ж. Монне та Р. Шуману.

Методологія еволюційного та інституціонального підходів до дослідження процесу економічної інтеграції закладена у працях російських та інших зарубіжних вчених: А. Авдокушина, В., Г. Волеса, Г. Гагаріна, Д. Дайнена, М. Максимової, Ф. Мьоллерса, В. Рибалкіна, Є. Серова, Л. Хоффманна, Ю. Шишкова, В. Шемятенкова. Значний вплив на формування авторської позиції справили сучасні вітчизняні дослідники інтеграції: О. Білорус, Ю. Білик, В. Геєць, В. Копійка, Д. Лук'яненко, П. Луцишин, Ю. Пахомов, В. Сіденко, А. Філіпенко, С. Федонюк, Т. Шинкаренко та інші вчені, які зробили суттєвий внесок у дослідження теорій, механізмів регулювання і практику міжнародної та регіональної економічної інтеграції.

Дослідженню конкретних напрямів інтеграції аграрного сектора економіки в умовах його реформування, структурної перебудови та формування пріоритетів євроінтеграційного розвитку присвячені роботи як вітчизняних економістів-аграрників: В. Андрійчука, О. Бородіної, В. Власова, Ю. Губені, С. Дем'яненка, В. Зіновчука, С. Кваші, І. Кириленка, Ю. Лопатинського, О. Могильного, Т. Осташко, Б. Пасхавера, П. Саблука, О. Шубравської, Г. Черевка, В. Юрчишина, так і зарубіжних: Т. Джонсона, Ш. фон Крамона-Таубадея, Ц. Лермана, В. Меєрса, М. Трейсі, Л. Штрівє та ін. Отримані ними результати дозволяють сформувати систему знань на євроінтеграційну перспективу вітчизняного аграрного сектора економіки.

Разом з тим, євроінтеграційний процес в Україні знаходиться на початковій стадії, є маловивченим та, відповідно, вимагає проведення подальшого дослідження теорії й методології інтеграції у секторальному

аспекті. Це зумовлено специфікою сільського господарства як галузі, її стратегічним значенням для вітчизняної економіки, а також необхідністю адаптації інструментів державного регулювання, засобів забезпечення виробництва конкурентоспроможної продукції та функцій сталого сільського розвитку до вимог реформованої САП ЄС.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота є результатом наукового дослідження, виконаного відповідно до плану науково-дослідних робіт відділу економіки і політики аграрних перетворень ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” за темами: “Агропромисловий комплекс України в контексті здійснення сучасної аграрної політики” (№ ДР 0104U000957), “Сільський розвиток на сталій основі: теорія та методологія, індикатори оцінки, практика реалізації” (№ ДР 0106U004943), “Аналіз політики Європейського Союзу в галузі агропромислового комплексу та проведення досліджень щодо системи управління аграрним сектором в Європейському Союзі” (№ ДР 0108U004953) та “Мінімізація ризиків за наслідками вступу до СОТ, в тому числі шляхом гармонізації стандартів якості та безпеки агропродовольчої продукції” (№ ДР 0108U004952).

Особистий внесок автора у виконанні НДР полягає у науковому узагальненні процесу формування аграрної політики ЄС та оцінці можливого її впливу на подальший розвиток аграрного сектора економіки України; проведенні аналізу нормативно-правового забезпечення, напрямів та механізмів підтримки аграрного сектора економіки в рамках САП ЄС; виявленні ризиків та можливостей адаптації до САП ЄС вітчизняної аграрної політики; узагальненні досвіду аграрних перетворень у постсоціалістичних країнах; опрацюванні теоретико-методологічних засад концепції стратегії сталого сільського розвитку в умовах євроінтеграції; обґрунтуванні напрямів удосконалення системи управління аграрним сектором економіки України в умовах євроінтеграційного поступу.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є теоретичне та методологічне обґрунтування наукових засад євроінтеграційних процесів з позиції секторального підходу, розробка пріоритетних напрямів реалізації перспективної європейської моделі в аграрному секторі економіки з урахуванням гео економічних і політичних, інституціональних та соціальних особливостей формування САП ЄС і припустимості збереження власної ідентичності розвитку вітчизняного сільського господарства.

Відповідно до поставленої мети необхідно було розв'язати завдання, які згруповані в агреговані блоки:

1. Суть та теоретико-методологічні основи формування процесу економічної інтеграції:

- систематизувати теоретичні передумови і науково-пізнавальні погляди на процес економічної інтеграції з виділенням значення аграрної складової та її впливу на формування основних засад євроінтеграції;
- обґрунтувати принципи і методи європейської інтеграції в аграрному секторі економіки у контексті їх використання у практичній діяльності;
- виявити основні ознаки європейської інтеграції в аграрному секторі економіки та їх вплив на результативність виробництва сільськогосподарської продукції;
- обґрунтувати необхідність реалізації європейської одновекторної моделі розвитку аграрного сектора економіки на основі факторного підходу.

2. Еволюція та розвиток європейської інтеграції в аграрному секторі економіки:

- узагальнити історичний досвід та обґрунтувати можливості сучасних трансформацій механізму САП ЄС з метою прогнозування наслідків і ризиків для аграрного сектора вітчизняної економіки в процесі адаптації до умов європейської інтеграції;
- виявити ключові риси оновленої європейської моделі сільського розвитку, які забезпечують реалізацію багатофункціональної ролі сільського господарства та визначають євроінтеграційні перспективи розвитку вітчизняного аграрного сектора економіки;
- встановити закономірності еволюційних змін у сільському господарстві країн Центрально-Східної Європи (ЦСЕ) у перехідному періоді і з набуттям членства в ЄС та визначити способи використання їх досвіду в процесі реформування аграрного сектора економіки України;
- визначити імперативи вітчизняної аграрної політики в умовах посиленої дії прихованих форм аграрного протекціонізму, іманентних для нового етапу САП ЄС.

3. Пріоритетні напрями та перспективи адаптації вітчизняного аграрного сектора економіки до умов європейської інтеграції:

- удосконалити визначення змісту вітчизняної аграрної політики з позиції триєдиного підходу, який набув широкого розповсюдження в модернізованій САП ЄС;
- здійснити порівняльну оцінку конкурентних переваг агропродовольчої продукції на європейському та світовому ринках;
- обґрунтувати перспективні можливості адаптації вітчизняного аграрного сектора економіки, адекватні до завдань європейської інтеграції та зорієнтовані на системні зміни аграрної політики, підтримку та соціальний захист сільськогосподарських товаровиробників, трансформацію форм господарювання, екологізацію виробництва й гарантування продовольчої безпеки держави.

Об'єктом дослідження є процес європейської інтеграції та фундаментальні зміни в аграрному секторі економіки країн-членів ЄС і України.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади та прикладні організаційно-економічні аспекти адаптації європейської аграрної моделі в умовах України.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що на основі нового осмислення пріоритетів аграрної політики та створення відповідного інституціонального середовища, перспективи європейської інтеграції для аграрного сектора України стануть важливим чинником під час формування ринкової моделі господарювання, сприятимуть досягненню сталості сільського розвитку та налагодженню еквівалентних відносин між торговельними партнерами на спільному аграрному ринку.

Методи дослідження. Методологічною та теоретичною базою дослідження стали концепції та погляди, представлені у працях зарубіжних та вітчизняних вчених з теорії міжнародної економічної інтеграції, положення ринкової, ринково-інституціональної (неоліберальної), структурної, неокейнсіанської та інших шкіл інтеграції, які визначають поняття, цілі та механізми європейської інтеграції, що зумовлює еволюцію інтеграційних процесів в галузях матеріального виробництва, зокрема в аграрному секторі економіки.

Аргументація теоретичних положень та одержаних висновків, що характеризують тенденції та закономірності поступової інтеграції аграрного сектора економіки в європейській структурі, будувалася на системному підході, який передбачає загальнонаукові (діалектичний, інтуїтивний, наукової абстракції, індукції і дедукції, аналізу і синтезу, закони логіки) та спеціальні економічні методи досліджень: *історико-економічний* – аналіз генези теорій та практики аграрної політики ЄС, дослідження процесів економічної та соціальної трансформації в аграрному секторі країн ЦСЄ, оцінка ризику позитивних наслідків агроєвропейської інтеграції; *порівняльного аналізу* – зіставлення кількісних та якісних показників фактичного і планового розвитку вітчизняного сільського господарства та європейських країн, дослідження механізму і форм державної підтримки агротоваровиробників в країнах-членах ЄС та можливостей її удосконалення в умовах України; *статистико-економічний* – збір, обробка статистичних даних, групування, дослідження динаміки економічних параметрів вітчизняного аграрного сектора, табличне та графічне подання отриманих результатів; *синергетичний* – поступове зростання та розвиток аграрних відносин у контексті узгодженої взаємодії та взаємодоповнення систем господарювання ЄС та України; *економіко-математичний* – визначення конкурентних переваг аграрного сектора економіки і прогнозування

ймовірності їх посилення, збереження або втрат за окремими видами сільськогосподарської продукції на європейському та світових ринках; *монографічний* – дослідження досвіду та практики входження до ЄС окремих країн з врахуванням їх специфічних особливостей, рівня економічного розвитку, оцінки змін в управлінні вітчизняним аграрним сектором економіки.

Інформаційну базу дослідження становили законодавчі та нормативні акти, що регулюють аграрні правовідносини в Україні, офіційні статистичні дані Державного комітету статистики України, Міністерства аграрної політики України, міжнародних та європейських організацій (ФАОСТАТу ООН, UN Comtrade, ЄВРОСТАТу), Директиви ЄС з питань якості та безпеки продукції, з питань сільського розвитку, нормативні та законодавчі акти окремих країн-членів ЄС, монографічні праці та наукові публікації вітчизняних і зарубіжних авторів; науково-аналітична інформація мережі Internet, результати особистих аналітичних узагальнень автора.

Наукова новизна одержаних результатів представлена сукупністю теоретико-методологічних та науково-прикладних положень щодо процесу європейської інтеграції, зокрема, його особливостей в аграрному секторі економіки. Найважливіші наукові результати, які характеризують новизну дослідження полягають у тому, що:

вперше:

- дано авторське визначення змісту європейської інтеграції в аграрному секторі економіки, яке на відміну від вже існуючих враховує як специфічні особливості галузі сільського господарства, так і все відчутніший вплив глобалізаційних чинників на галузеву структуру аграрного виробництва та характер взаємовідносин між суб'єктами агропродовольчого ринку, що дозволяє стверджувати про проблематичність досягнення інтеграційної взаємодії у цьому секторі матеріального виробництва порівняно з іншими секторами економіки, особливо у контексті подальшого збереження та посилення власної ідентичності його розвитку;

- сформовано систему принципів європейської інтеграції в аграрному секторі економіки, які є методологічною основою дослідження механізму адаптації аграрного сектора економіки до вимог європейських структур, додають визначеності в процесі реалізації аграрної моделі ЄС в Україні та якими має керуватися країна, що інтегрується з огляду на необхідність вирішення існуючих соціально-економічних проблем функціонування галузі сільського господарства. Реалізація даних принципів підтверджує одержання такого сукупного результату, якого без інтеграції досягти неможливо;

- виокремлено теоретичний та практичний комплекс ознак європейської інтеграції у вітчизняному аграрному секторі економіки, що посилює її цілісність і впорядкованість та дозволяє уникнути, попередити або

обмежити негативні тенденції чи навпаки, дати поштовх для прояву позитивних змін у даній галузі;

- запропоновано використовувати індекс Балашша для проведення порівняльного аналізу конкурентних переваг продукції вітчизняного аграрного сектора економіки на європейському та світовому ринках на основі апостеріорного підходу, що зробить можливим виявити пріоритети розвитку торгівлі сільськогосподарської продукції на спільному аграрному ринку ЄС. Розраховано прогноз динаміки збереження, посилення чи втрати товарною продукцією аграрного сектора конкурентних переваг на європейському та світовому ринках, побудованого за допомогою емпіричної матриці ймовірностей переходу за значенням індексу Балашша;

удосконалено:

- обґрунтування основних тенденцій розвитку сільського господарства в умовах викликів і ризиків глобалізації економіки, які, з одного боку, стимулюють інтеграційні процеси та забезпечують економічне зростання шляхом прискореного розвитку торгівлі агропродовольчою продукцією, активізації руху капіталів, міграції робочої сили, а з іншого, стримують її через економічний егоїзм інтеграційних угруповань та загострення суперечностей і конкуренції між ними;

- стратегічні напрями реалізації соціально-економічних та екологічних пріоритетів аграрного сектора економіки, які відповідають науковим засадам сучасної теорії і практики регіональної (європейської) інтеграції та визначені на основі узагальнення досвіду інтеграційних процесів, що відбувалися в окремих країнах ЦСЄ у їх до- та післявступному періодах. Реалізація запропонованих соціально-економічних та екологічних пріоритетів надасть можливість адекватного переходу аграрного сектора економіки до європейської аграрної моделі розвитку та сприятиме підвищенню конкурентоспроможності сільського господарства у середньо- та довгостроковій євроінтеграційній перспективі;

- методологічні та прикладні підходи до формування моделі сільського розвитку, засновані на європейському досвіді, в основу якого покладено такі перспективні орієнтири, як диверсифікація сільської економіки, охорона природного навколишнього середовища, розвиток та реалізація ініціативних програм сільського розвитку тощо;

дістали подальшого розвитку:

- оцінка основних політичних, економічних, соціальних, екологічних, науково-технічних та освітньо-професійних чинників одновекторної моделі європейської інтеграції, аналіз якої дає підстави вважати інтеграційний процес в аграрному секторі економіки не як одномоментну зміну якості соціально-економічного середовища, а як складний перманентний процес, спрямований на макроекономічну стабілізацію, створення сприятливого

інвестиційного клімату, розвиток конкуренції, підвищення якості робочої сили, диверсифікацію сільської економіки, цінову рівновагу аграрного ринку та стабільність фінансування;

- застосування методу SWOT-аналізу з метою визначення потенційних можливостей для вітчизняної аграрної політики в умовах її пристосування до концептуальних засад САП ЄС з огляду на характер сучасних трансформаційних перетворень, які відбуваються на спільному агропродовольчому ринку ЄС під впливом вимог СОТ, дій рушійної сили глобалізації та постійного розширення євроінтеграційного простору;

- виявлення особливостей нової (“третьої”) хвилі аграрного протекціонізму, дії якої мають прихований характер, що проявляється у постійних змінах та забюрократизованості САП ЄС та не сприяє відкритості і розширенню аграрних ринків і, відповідно, зумовлює інерційність процесів європейської інтеграції в аграрному секторі економіки, а також вимагає суттєвих змін концептуальних засад вітчизняної аграрної політики, яка в процесі адаптації до САП набуває ознак “копіювання”;

- трактування змісту вітчизняної аграрної політики з позиції триєдиного підходу, який широко використовується в країнах-членах ЄС та враховує значення не лише економічної, але й соціальної та екологічної складових, що відповідає змісту модернізованої САП ЄС і підтверджує переважаючий вплив на результативність аграрного виробництва збалансованої системи заходів та засобів державного впливу у тісному зв’язку із сільським розвитком, природоохоронними та ландшафтними заходами, повноцінним захистом сільського населення.

Практичне значення одержаних результатів. Практична цінність одержаних автором результатів наукових досліджень полягає у тому, що обґрунтовані у дисертації методологічні підходи, отримані теоретичні висновки і практичні рекомендації можуть бути використані у процесі розробки стратегій соціально-економічного розвитку сільського господарства і села в умовах європейського вибору.

Основні положення та результати дослідження доведено до рівня практичних рекомендацій і використано при розробці та реалізації законодавчих актів з питань державного регулювання і функціонування аграрного сектора економіки України в умовах вступу до ЄС (лист Головної служби економічної політики Секретаріату Президента України № 10-09/ 674 від 14.09.05), державних програм забезпечення якості та безпеки вітчизняної агропродовольчої продукції (лист Міністерства аграрної політики України № 37-11-1-15/4191 від 17.03.06).

Наукові розробки та пропозиції щодо формування напрямів регіональної політики і політики сільського розвитку використані при підготовці Програми розвитку інвестиційної діяльності Житомирської

області на 2006-2010 рр. (довідка Головного управління економіки Житомирської ОДА № 25/98 від 21.01.08) та Стратегії розвитку Житомирської області на період до 2015 р. (довідка Головного управління економіки Житомирської ОДА № 25/284 від 25.02.08).

Розроблену автором матричну модель виявлення конкурентних переваг аграрного сектора у частині формування організаційно-економічних напрямів забезпечення конкурентоспроможності окремих видів вітчизняної агропромислової продукції і гармонізації стандартів якості та безпеки до діючих в ЄС використано при здійсненні прогнозу розвитку аграрного сектора економіки у процесі підготовки Програми розвитку особистих селянських господарств у Житомирській області (лист Головного управління агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації № 449/3 від 22.02.08). Концептуальні положення та результати дисертаційного дослідження використовуються автором у навчальному процесі на факультеті аграрного менеджменту Житомирського національного агроекологічного університету при викладанні курсів “Міжнародні економічні відносини”, “Міжнародна економіка” (довідка № 258 від 25.02.08)

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є завершеним, одноосібно виконаним дослідженням. Наукові результати та висновки, винесені на захист, одержані автором самостійно. Особистий внесок у працях, опублікованих у співавторстві, наведено у списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень, які включені у дисертацію пройшли апробацію та оприлюднені на: Міжнародних науково-практичних конференціях: “Проблеми економічної політики у вільних економічних зонах” (Чернівці, 1995 р.); “Аграрна наука і освіта на початку третього тисячоліття” (Львів, 2001 р.); з питань охорони навколишнього середовища та розвитку (Львів, 2002 р.); “Людина і космос – 2002” (Житомир, 2003 р.); “Моделювання міжнародних відносин” (Київ, 2004 р.); “Ринкова трансформація соціально-економічних відносин в АПК” (Мелітополь, 2005 р.); “Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої агропромислової продукції (ЕП-2005)” (Суми, 2005 р.); “Проблеми прогнозування и государственного регулирования социально-экономического развития в регионе ЦЕИ” (Мінськ, 2005 р.); “Аграрний форум-2006” (Суми, 2006 р.); “Management theory and studies for rural business and infrastructure development” (Каунас, 2006 р.); “Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні” (Житомир, 2007 р.); “Никоновские чтения” (Москва, 2005 р., 2006 р., 2007 р., 2008 р.); Всеросійській науково-практичній конференції “Стратегия и механизмы функционирования предприятий АПК” (Вороніж, 2005 р.); Міжнародній науково-теоретичній конференції “Методичні основи сучасного дослідження в аграрній економіці” (Житомир, 2005 р.); Міжнародній

науковій конференції “Земельні відносини і просторовий розвиток в Україні” (Київ, 2006 р.); Науково-практичній конференції, присвяченій 100-річчю від дня народж. С. М Бухала (Київ, 2007 р.); Міжнародному симпозиумі “Роль соціального капіталу та локальних ініціатив у забезпеченні сільського розвитку” (Житомир, 2007 р.); Міжнародному науково-практичному форумі “Теорія і практика розвитку АПК” (Львів, 2006 р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження опубліковано у 51 праці загальним обсягом 48,1 д.а. у вигляді: одноосібної монографії (22,32 д.а.), розділів у трьох колективних монографіях (6,23 д.а.), у 47 статтях у журналах, збірниках наукових праць та у матеріалах конференцій (19,55 д.а.).

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 512 сторінок комп’ютерного тексту, список використаних джерел складає 409 найменувань (на 39 сторінках). Дисертація містить 35 таблиць (з них 4 таблиці на окремих сторінках), 28 рисунків (з них один рисунок на окремій сторінці), 25 додатків (на 31 сторінці).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У першому розділі – **“Теоретико-методологічні засади дослідження процесу економічної інтеграції”** – визначено сутність економічної інтеграції з позицій існуючих науково-пізнавальних поглядів, складові європейської інтеграції, місце аграрного сектора економіки в системі євроінтеграційних процесів, основні методологічні принципи євроінтеграції в аграрному секторі з огляду на специфічність соціально-економічних умов розвитку галузі сільського господарства.

З позицій класичної економічної теорії з’ясовано мету та сутність категорії економічна інтеграція та обґрунтовано її практичне значення, обумовлене логікою розвитку ринкової економіки. З точки зору різноманітності існуючих поглядів досліджено та розвинуто “бінарний підхід” до пізнання цінності економічної інтеграції: по-перше, її розгляд на основі готової теоретичної моделі, під впливом якої формувався більшою мірою абстрактний характер уявлень про інтеграцію, та, по-друге, використання і узагальнення досвіду та його екстраполяції. Відповідно для аграрного сектора економічна інтеграція проявляється у посиленні відкритості агропродовольчих ринків за рахунок забезпечення вільного руху товарів, робіт та факторів виробництва сільськогосподарського призначення.

Встановлено, що мета аграрної європейської інтеграції полягає в об’єднанні аграрних потенціалів країн-членів (насамперед, їх аграрних ринків і господарюючих суб’єктів) з наступними модернізацією сільського господарства та забезпеченням економічної ефективності завдяки солідарній

відповідальності за кінцеві результати на всіх стадіях аграрного співробітництва і спільній зацікавленості всіх учасників інтеграційного процесу у високому рівні продовольчої безпеки країн-учасниць об'єднання.

Здійснене дослідження економічної інтеграції з позиції секторального підходу дало можливість виділити базові засади (принципи) процесу європейської інтеграції в аграрному секторі, а саме: 1) продовольчої безпеки та сталості розвитку; 2) ефективності та конкурентоспроможності; 3) додатковості та компенсаторності; 4) солідарної субсидіарності; 5) кумулятивності та синергії; 6) єдності цільової та ціннісної раціональності поведінки учасників, що використовуються країнами-інтеграторами з огляду на існуючі природно-біологічні та соціально-економічні умови функціонування галузі сільського господарства.

Сучасні принципи європейської інтеграції в аграрному секторі економіки являють собою органічну систему та додають визначеності щодо забезпечення стійкості його розвитку, дозволяють розв'язати конкретні завдання галузі у певний період часу, сприяють створенню конкурентного середовища, враховуючи взаємозв'язок екзогенних та ендегенних факторів. Авторські узагальнення різноманітних підходів до виділення характерних рис європейської інтеграції та виконані щодо цього дослідження дають можливість розцінювати європейську інтеграцію в аграрному секторі як складну динамічну систему з відповідними ознаками (рис. 1).

Рис. 1. Багатогранник ознак європейської інтеграції в аграрному секторі економіки

Наділення європейської інтеграції певними ознаками, можливість їх економічного використання створюють конкурентні переваги країні та її

господарюючим аграрним суб'єктам. При цьому наявність певних ознак стає необхідною умовою інтеграції, а їх поширення на виробництво аграрного продукту – достатнім чинником цього процесу. Перспективи участі країни в інтеграційних заходах мають визначатися отриманням такого результату у виробництві сільськогосподарської продукції, якого без інтеграції досягти неможливо, або це потребує значно більших ресурсів та часу.

Враховуючи неоднорідність наукових поглядів на процеси інтеграції в аграрному секторі економіки, можна стверджувати, що її категоріальний контекст потребує уточнення з врахуванням методів аграрної європейської інтеграції. Використання в практиці аграрного господарювання ЄС інституціонального та функціонального методів сприяє поглибленню і вдосконаленню економічної інтеграції, лібералізації зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією, гармонізації економічної й соціальної політики. Відповідно європейська інтеграція аграрного сектора тлумачиться як методологічна категорія, що являє собою об'єднання аграрних потенціалів країн-членів регіонального інтеграційного угруповання, їх аграрних ринків та господарюючих суб'єктів з метою використання спільних умов і ресурсів, які гарантують отримання найвищої економічної вигоди завдяки солідарній відповідальності за кінцеві результати на всіх стадіях аграрного співробітництва та спільній матеріальній зацікавленості усіх учасників інтеграційного процесу.

Встановлено, що для аграрного сектора вітчизняної економіки – це досягнення такого соціально-економічного рівня організації і ведення сільськогосподарського виробництва, який відповідає сучасним світовим та європейським вимогам при одночасному збереженні й посиленні власної ідентичності.

З огляду на перспективність України стосовно її поступового входження у систему світогосподарських зв'язків, найбільшого розповсюдження набули три основні моделі інтеграції: 1) одновекторна західноєвропейська модель інтеграції; 2) двовекторна або бігравітаційна; 3) модель, що будується на активізації інтеграції у ЄС і СНД без євроінтеграційного спрямування. Доведено, що реалізація розглянутих моделей інтеграції в аграрному секторі економіки відбувається під впливом макроекономічних умов (рис. 2). При цьому критично оцінено і обґрунтовано критерії вибору європейської моделі розвитку.

В умовах системної адаптації аграрного сектора економіки України до ЄС на основі теоретичних засад розвитку європейської інтеграції враховано наявність ряду внутрішніх обставин, зокрема – низький рівень конкурентоспроможності вітчизняної агропродовольчої продукції, недосконалість механізмів державного регулювання та підтримки аграрного сектора; непослідовність здійснення економічних реформ; ігнорування

досвіду інтеграції країн ЦСЄ. Дослідження окреслених проблем є важливою передумовою прискорення процесу інтеграції аграрного сектора в умовах європейського вибору.

Рис. 2. Алгоритм формування моделі розвитку інтеграційних процесів в аграрному секторі економіки

У другому розділі – “Спільна аграрна політика ЄС: історичний досвід та сучасна практика” – розкрито передумови і спонукальні мотиви створення, принципи функціонування САП ЄС, механізми реалізації, логіку і етапи її трансформування, мету і зміст сучасних реформувальних процесів.

Досліджено, що, незважаючи на незначну частку сільського господарства у ВВП (2,5 %), САП є найзатратнішим проектом ЄС, який поглинає майже третину всіх коштів видаткової частини його бюджету. На відміну від інших спільних політик, САП ЄС об’єднує виробництво з орієнтованими на забезпечення доходу інструментами, що ускладнює відокремлення її розподільчих та регулятивних функцій.

Результатом аналізу особливостей формування САП ЄС стало доведення її протекціоністського характеру. Саме аграрний протекціонізм виступає ключовим інструментом сучасної європейської аграрної політики. З урахуванням прямої залежності реформ САП ЄС від її традиційних преференцій, виявлено нові ознаки аграрного протекціонізму, які набувають прихованішого характеру для глобальних конкурентів. Як правило, це непрямі захисні заходи у вигляді різних форм підтримки сільськогосподарського товаровиробника, які, в свою чергу, нівелюють існуючі схеми прямої підтримки експорту сільськогосподарської продукції, зокрема, експортне субсидування та дотування виробництва окремих продуктів. Така практика призводить до значної інерції в управлінні та розвитку САП ЄС, яка розглядається автором як складний процес захисту фермерів від дії ринкових сил та є продовженням європейськими інституціями раніше взятого курсу на утримання аграрної галузі. Основним підтвердженням інертності розвитку САП ЄС є відсутність ініціатив з боку національних урядів та наднаціональних європейських структур, рішень європейських політиків щодо розмірів виділення і перерозподілу бюджетних коштів на підтримку аграрного сектора. Як наслідок внутрішніх та зовнішніх проявів інерції ускладнюється процес подальшого реформування САП ЄС.

Формуючи власну аграрну стратегію, слід враховувати поряд з позитивним досвідом протекціоністську спрямованість САП ЄС. Прагнення до максимального використання її стратегічних пріоритетів стимулює процес адаптації до європейської аграрної моделі та, водночас, посилює загрози і ризики від впровадження цієї моделі (рис. 3), виявлені за допомогою SWOT-аналізу. При освоєнні окремих елементів САП ЄС у вітчизняній аграрній політиці доцільно виходити з розгляду її як збалансованої системи заходів і механізмів державного впливу на процес виробництва сільськогосподарської продукції, які ґрунтуються на триєдиному підході та забезпечують виконання економічних, природоохоронних і соціально-культурних функцій на сільських територіях.

В умовах обмежених ресурсів та бюджетних коштів досвід країн ЄС підтверджує посилення соціальної складової у САП ЄС з визначенням основних цілей сільського розвитку, підпорядкованих ключовій меті – забезпеченню добробуту сільського населення. Практична реалізація основних засад САП ЄС у вітчизняному аграрному секторі унеможливується без забезпечення належного сільського розвитку. При цьому основні зусилля варто спрямувати на урізноманітнення характеру і розширення сфери прикладання праці, а також диверсифікацію джерел доходів безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції незалежно від того, займаються вони цим як наймані працівники сільськогосподарських підприємств, власники фермерських, особистих селянських господарств чи

члени їх сімей. Ключовим напрямом політики сільського розвитку в Україні повинна стати концепція багатофункціональності сільського господарства, відповідно до якої функцією сільськогосподарської діяльності є створення суспільних благ.

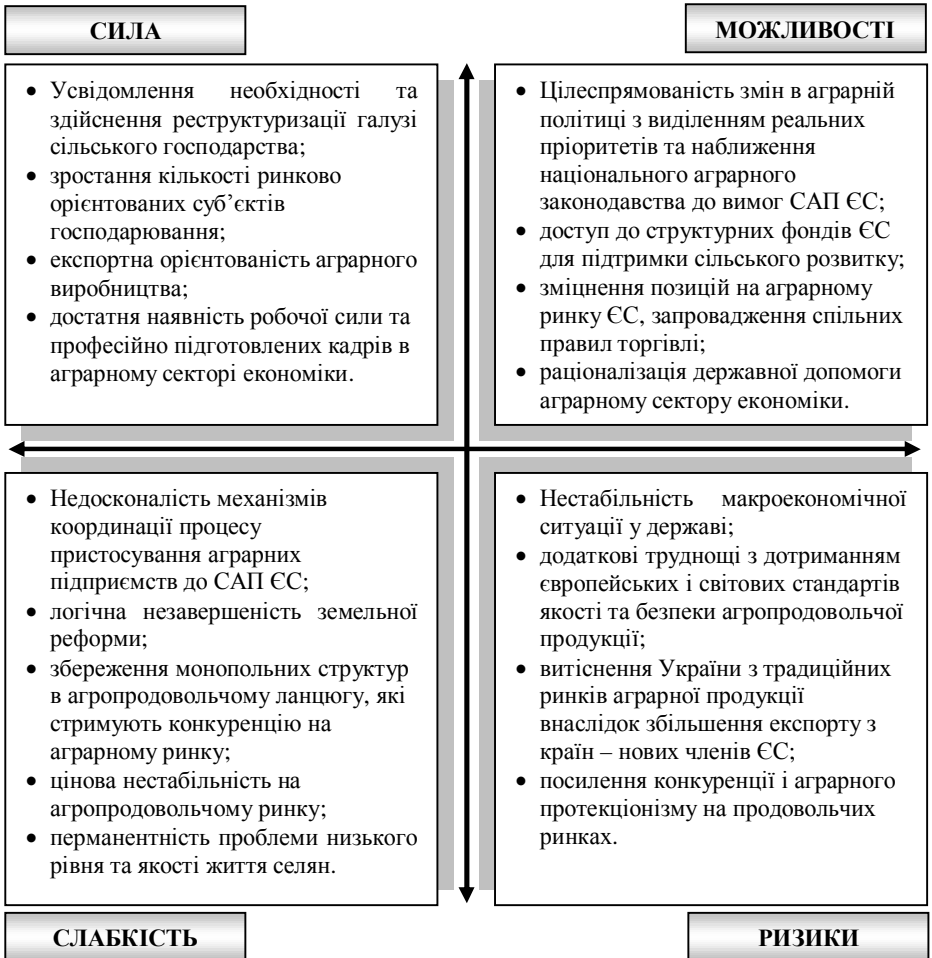

Рис. 3. Матриця SWOT-аналізу аграрної політики України в умовах її адаптації до САП ЄС

Поряд з ключовою метою політики сільського розвитку визначено сукупність економічних і соціальних цілей, реалізація й гармонійний розвиток

яких залежать від виду і гостроти конкретної проблем сільської території (рис. 4).

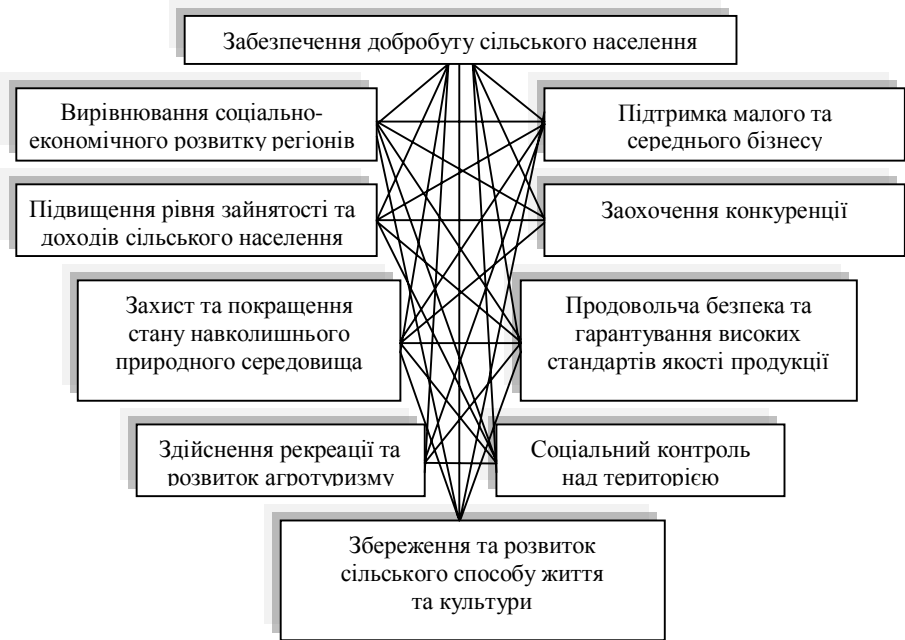

Рис. 4. Системний взаємозв'язок цілей сільського розвитку

Адаптацію до норм САП ЄС доцільно здійснювати через політику структурного наближення, зберігаючи при цьому власну ідентичність, що гарантує конкурентний розвиток галузі та має відбуватися шляхом інституційних реформ. В процесі прийняття рішень щодо наближення національної політики до “правил гри” САП ЄС запропоновано використовувати більш вдалі її імперативи на різних етапах розвитку.

По-перше, це впровадження та збереження принципів і пріоритетів, закладених на останніх етапах реформи САП ЄС: зміна несправедливого розподілу субсидій; гармонійний розвиток сільського господарства та навколишнього природного середовища; впровадження нових технологій і результатів наукових досліджень. По-друге, соціально-економічні трансформації в аграрному секторі потребують формування досконалого інституційного механізму – компетентної державної виконавчої влади та наявності консультативно-дорадчих організацій між урядом і агробізнесом.

У третьому розділі – “Аграрні трансформації в країнах ЦСЄ:

загальне та особливе” – на основі дослідження досвіду наближення країн ЦСЄ до європейської аграрної моделі як основного орієнтиру інтеграції до спільного аграрного ринку, аналізуються суперечності механізму їх адаптації до вимог САП ЄС та можливі наслідки для України від розширення кордонів ЄС у східному напрямку.

Консолідований вихід суб'єктів європейського інтеграційного об'єднання на траєкторію територіально-просторового розширення передбачає визначення концепції реформування аграрного сектора економіки країн ЦСЄ в умовах набуття членства в ЄС. Логічно, що ця концепція предметно формує характер ринкових перетворень у сільському господарстві країн ЦСЄ та зорієнтована на апробовану європейську модель аграрного устрою. У процесі досліджень напрямів реалізації основних цінностей концепції в країнах ЦСЄ виділено до- та післявступний етапи інтеграції, аналогічно яким можуть відбуватися трансформації вітчизняного аграрного сектора з урахуванням європейської перспективи.

Найхарактернішими ознаками доступного інтеграційного етапу в аграрному секторі східноєвропейських країн відмічено такі негативні явища: зменшення посівних площ і падіння обсягів сільськогосподарського виробництва; скорочення експорту та збільшення імпорту продовольства; неефективне державне регулювання; різке скорочення розмірів субсидій на розвиток галузі; наростання різноманітних диспропорцій в структурі аграрного сектора економіки. Причини такої ситуації перебували поза сферою сільського господарства і стали наслідком негативних макроекономічних процесів, зумовлених розпадом соціалістичного устрою. Водночас, акцентуються умовності впливу стартових параметрів на процес інтеграції. З кожним наступним етапом реформ цей чинник стає менш вагомим.

Зазначено, що завдання післявступного етапу інтеграції пов'язано з комплексним характером проведення земельної реформи у всіх країнах-нових членах ЄС; підвищенням рівня конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції; організаційними змінами в системі управління сільськогосподарськими підприємствами; підтримкою розвитку фермерського і кооперативного руху. Однак практичне втілення основних атрибутів євроінтеграції в аграрному секторі економіки гальмувалося внаслідок певних політичних, економічних та національних відмінностей країн ЦСЄ, а також високим рівнем вимог уповноважених органів ЄС.

Серед гальмівних чинників інтеграції країн ЦСЄ у європейське об'єднання в процесі дослідження встановлено: зростання роздрібних цін на продовольство понад 10 % майже у всіх країнах – нових членах ЄС; поява ознаки ажіотажного попиту (створення населенням запасів продуктів тривалого зберігання); нерівність умов конкуренції фермерів країн ЦСЄ з

фермерами ЄС внаслідок інтервенції дешевшої агропродовольчої продукції; зростання ставок ПДВ на основні та оборотні засоби виробництва; скорочення обсягів іноземного інвестування; загострення соціальних проблем та зростання кількості безробітних.

Безперечно, вступ до ЄС дає можливість використовувати комунітарний механізм для розв'язання проблем розвитку сільського господарства, створює необхідні умови для підвищення ефекту від інтеграційних заходів та стимулює економічне зростання. Але при цьому було б помилковим стверджувати, що вигоди від інтеграції є негайними та отримуються автоматично всіма країнами без винятку. Узагальнення основних здобутків та втрат країн ЦСЄ внаслідок впливу на них САП ЄС дозволило виокремити найважливіші кроки у напрямку євроінтеграції для сільського господарства України. Яким би суперечливим не був досвід країн останніх двох хвиль розширення ЄС, відмінностей та проблем у розвитку вітчизняного аграрного сектора є не більше, ніж у кожній окремо взятій країні цього об'єднання.

На перший план висувається цільова установка на багатофункціональність сільського господарства, вихід його за рамки винятково виробництва сільськогосподарської продукції. Одночасно необхідною умовою у євроінтеграційних трансформаціях аграрного сектора країн ЦСЄ стало формування економічно досконалого ринку земель сільськогосподарського призначення. У планах аграрних реформ країн ЦСЄ та України спостерігалось немало подібних концептуальних положень. Проте макроекономічні умови проведення реформ виявилися дещо протилежними, що позначилось на формуванні системи земельних відносин. Процес модернізації земельного законодавства не став подібно до країн ЦСЄ потужним чинником активізації діяльності сільськогосподарських товаровиробників, підвищення добробуту селян та зростання ВВП у сільському господарстві. Досвід країн ЦСЄ стосовно інституційних структур земельної сфери показує, що у більшості країн з метою збереження земельного фонду державні органи відіграють вирішальну роль у управлінні та контролі за землекористуванням.

Аргументовано, що під впливом змін у періоді повноправного членства в країнах нової хвилі ЄС формується і відповідна соціальна політика. Традиційний підхід стосовно соціальних аспектів зводився в основному до формування ринку робочої сили. Соціальна сфера взагалі була представлена лише як споживач матеріальних та фінансових ресурсів. Із вступом до ЄС важлива роль у формуванні “захисного соціального пакету” відводиться аграрній політиці, яка здійснюється за допомогою інструментів соціального захисту. Зв'язок соціального захисту з аграрною структурною політикою спостерігається у випадках специфічних проявів САП ЄС

(наприклад, впровадження та дія схеми раннього виходу фермерів на пенсію з метою прискорення демографічних змін в аграрному секторі).

При обґрунтуванні та усвідомленні необхідності єдино раціонального підходу до проведення економічних перетворень в аграрному секторі економіки України вступ на світовий шлях розвитку відповідно до найкращих прикладів західноєвропейських країн слід вважати умовно традиційним. Необхідно пам'ятати, що він не заперечує, а більше того, зобов'язує не відходити від специфічних особливостей ведення вітчизняного сільського господарства.

У четвертому розділі – **“Формування та реалізація конкурентних переваг аграрного сектора України в умовах євроінтеграційних процесів”** – за результатами аналізу положень класичних теорій абсолютних та порівняльних переваг розроблено методику виявлення конкурентних переваг у торгівлі сільськогосподарською продукцією на європейському та світовому ринках та розраховано ймовірність їх втрати, а також збереження і посилення в контексті євроінтеграційних перспектив аграрного сектора економіки України.

В основу даної методики покладено апостеріорний підхід. Його використання робить можливим проведення комплексного аналізу показників зовнішньоторговельної статистики з метою отримання кількісної оцінки рівня конкурентоспроможності агропродовольчої продукції і визначення експортної спеціалізації аграрного сектора економіки країни. Найвищу цінність для виявлення можливих ефектів європейської інтеграції аграрного сектора при даному підході становить індекс Балашша (BI), який залишається найоб'єктивнішим при кількісній оцінці конкурентних переваг груп або видів продукції, галузі чи підприємства. Він дозволяє за допомогою абсолютних величин експорту сільськогосподарської продукції визначити рівень фактичного попиту на європейському та світовому ринках. За сучасних умов математичне тлумачення BI набуває такого вигляду:

$$BI = RCA = \left(\frac{X_{ij}}{X_{wi}} \right) / \left(\frac{X_{je}}{X_{we}} \right), \quad (1)$$

де BI – індекс Балашша;

RCA – Revealed Comparative Advantage (виявлені порівняльні переваги);

X_{ij} – експорт товару i з країни j ;

X_{wi} – світовий експорт товару i ;

X_{je} – експорт всіх товарів e , вироблених у країні j ;

X_{we} – світовий експорт всіх товарів e .

Для країни, яка спеціалізується на експорті товарів певної галузі, значення BI сягатиме більше 1. Це свідчить про конкурентоспроможність країни у даній галузі. За умови значення BI між 0 та 1 у країні за даною групою продукції переваги відсутні. Отже, за допомогою RCA можна

ідентифікувати ті сектори економіки, де країна має порівняльну перевагу. Чим більше значення RCA , тим вищий рівень порівняльних переваг i товару у j країні.

Відповідно до формули (1) оригінального BI , інтерпретація її до цілей дослідження така:

$$BI = \frac{\frac{X_{cs}}{X_c}}{\frac{X_{ws}}{X_w}} = \frac{X_{cs}}{X_c} \cdot \frac{X_w}{X_{ws}}, \quad (2)$$

де X_{cs} – обсяг вітчизняного експорту продукції групи s ;

X_c – сукупний обсяг українського експорту сільськогосподарської продукції групи 1-24;

X_{ws} – обсяг світового експорту продукції групи s ;

X_w – сукупний обсяг світового експорту сільськогосподарської продукції групи 1-24.

Оскільки для дослідження конкурентних переваг необхідним інструментом є інформація щодо обсягів імпортованої сільськогосподарської продукції, введення показників імпорту надає формулі такого вигляду:

$$BI = \frac{\frac{X_{cs}}{X_c}}{\frac{X_{es}}{X_e}} = \frac{X_{cs}}{X_c} \cdot \frac{X_e}{X_{es}}, \quad (3)$$

де X_{es} – обсяг імпорту на європейський ринок продукції групи s ;

X_e – сукупний обсяг імпорту на європейський ринок продукції товарних груп 1-24.

Виходячи з наведених формул (2) і (3) та за допомогою статистичного аналізу отримано можливість для визначення галузей сільськогосподарського виробництва, які мають переваги на ринку ЄС та зберігатимуть їх у перспективі. У методології проведення досліджень, на відміну від існуючих, враховується не тільки кількість спостережень BI , які репрезентують галузі з певними характеристиками, але й внесок кожної окремої галузі сільськогосподарського виробництва з низькими, середніми чи високими значеннями індексу конкурентних переваг, з позитивним чи негативним показником чистої торгівлі у загальний обсяг експорту сільськогосподарської продукції з України на ринки європейських країн. Застосування BI переслідує цілі, по-перше, виявити перелік товарних груп сільськогосподарської продукції, які мають конкурентні переваги серед інших груп позицій 1-24 УТН ЗЕД та, по-друге, визначити частку вказаних груп у загальному обсязі експорту сільськогосподарської продукції з України до ЄС з виявленням можливих змін у цьому переліку в динаміці.

За результатами розрахунків встановлено, що протягом досліджуваного десятирічного періоду досягнуті конкурентні переваги характеризуються високим рівнем мобільності (частий перехід із одної групи конкурентних переваг в іншу), нестійкості (зміна рівня відповідного показника – BI по роках) та послаблення (тенденція до зменшення значення BI). Про загальний низький рівень конкурентоспроможності аграрного сектора свідчать отримані результати досліджень, за допомогою яких було виявлено, що сільськогосподарська продукція 12-ти товарних груп із 24-х груп УТН ЗЕД виявилася взагалі без конкурентних переваг на європейському ринку (табл. 1).

Таблиця 1

Галузі вітчизняного експорту сільськогосподарської продукції, які демонстрували наявність конкурентних переваг на ринку ЄС протягом 1996-2005 рр.

Товарна група	min BI	max BI	Процент випадків, у яких спостерігалось значення $BI > 1$
04. Молоко та молокопродукти, яйця, мед	0,12	1,94	33
05. Інша тваринницька продукція	0,44	2,68	40
10. Зернові культури	2,23	15,05	100
11. Борошно і крупи	0,34	1,89	40
12. Насіння і плоди олійних культур	1,15	12,66	100
13. Камеді, смоли	0,14	7,57	50
14. Інші продукти рослинного походження	0	22,15	50
15. Жири та олії тваринного або рослинного походження	1,39	7,85	100
16. Продукти з м'яса, риби	0,02	3,33	20
20. Продукти переробки плодів, овочів	0,41	1,13	20
21. Різні харчові продукти	0,07	2,07	20
23. Залишки і відходи харчової промисловості	0,19	1,99	20

Новизна апостеріорного методу у даному дослідженні полягає у його використанні для проведення порівняльного аналізу агропродовольчої продукції за товарними групами, які мають конкурентні переваги на європейському і на світовому ринках. Визначення видів продукції, які мають такі переваги на одному ринку (європейському) та водночас, позбавлені їх на іншому (світовому) є ключем для розуміння важливості категорій якості та безпеки агропродовольчих товарів (або інших властивостей) у формуванні конкурентної політики у вітчизняному аграрному секторі. Крім того, вони є орієнтиром стійкості попиту на певний вид продукції на зовнішньому ринку.

Співставлення виявлених конкурентних переваг агропродовольчої продукції на європейському та світовому ринках (табл. 2) дозволило зробити

висновок про дещо інші позиції одних і тих самих товарних груп за незначним вилученням.

Таблиця 2

**Галузі вітчизняного експорту сільськогосподарської продукції,
що демонстрували наявність конкурентних переваг
на світовому ринку протягом 1996-2005 рр.**

Товарна група	min BI	max BI	Процент випадків, у яких спостерігалось значення BI > 1
02. М'ясо та харчові субпродукти	0,38	1,70	60
04. Молоко та молокопродукти, яйця, мед	1,69	2,20	50
10. Зернові культури	0,84	5,60	90
11. Борошно і крупи	0,47	4,46	40
12. Насіння і плоди олійних культур	0,39	3,91	80
14. Інші продукти рослинного походження	0,004	1,15	10
15. Жири та олії тваринного або рослинного походження	1,16	3,87	100
16. Продукти з м'яса, риби	0,16	2,73	20
17. Цукор та кондитерські вироби з цукру	0,77	7,64	90
18. Какао та продукти з нього	0,13	2,10	60
22. Алкогольні та безалкогольні напої, оцет	0,23	1,84	20
23. Залишки і відходи харчової промисловості	0,23	1,18	10
24. Тютюн	0,23	1,09	10

Досвід розвинутих країн доводить, що потенційно перспективною є продукція товарних груп із слабкими та середніми конкурентними перевагами. Така позиція повною мірою відповідає сучасним тенденціям розвитку ринку та найкращим чином дозволяє розкрити вже існуючий аграрний потенціал. Проте за вказаний період дослідження за більшістю видів продукції із списку 1-24 УТН ЗЕД не виявлено конкурентних переваг, що свідчить про спеціалізацію вітчизняного аграрного сектора на сировині, яка має незначну частку доданої вартості. Це не відповідає інтересам України у міжнародному поділі праці, особливо у довготривалій перспективі.

Прогноз динаміки збереження, посилення чи втрати конкурентних переваг вітчизняною сільськогосподарською продукцією на ринках ЄС та світовому у авторському варіанті побудовано за допомогою емпіричної матриці ймовірностей переходу, яка доводить, що перспективною експортною продукцією на європейському ринку є продукція із середніми і сильними перевагами. Вдосконалення може відбуватися у бік нарощування показників чистої торгівлі і зростання частки продукції цих товарних груп у загальному обсязі експорту сільськогосподарської продукції до ЄС. При

цьому варто зауважити, що серед товарних груп, за якими Україна має конкурентні переваги і позитивний чистий експорт, країни ЄС є стійкими нетто-імпортерами такої продукції: насіння і плоди олійних культур, жири та олії тваринного та рослинного походження, продукти переробки плодів, овочів, залишки та відходи харчової промисловості та інколи – зернові культури, що ще раз підкреслює конкурентоспроможність вітчизняного аграрного сектора за цими продуктами. Потенційно конкурентоспроможною на ринках ЄС може стати сільськогосподарська продукція товарних груп: інші продукти рослинного походження, продукти переробки плодів, овочів та залишки і відходи харчової промисловості, які за індексом Балашша мають середні конкурентні переваги.

Використання запропонованої моделі має дві вагомні переваги (рис. 5).

а) на європейському ринку

б) на світовому ринку

Рис. 5. Ймовірність покращення, збереження та втрати конкурентних переваг сільськогосподарської продукції

Перша дозволяє здійснити короткострокові прогнози для будь-якої товарної групи або конкретного виду сільгосппродукції щодо втрати, закріплення або посилення конкурентної позиції на ринку країн ЄС. Друга за

допомогою можливостей матриці переходу дає змогу визначити ймовірність погіршення або покращення конкурентних позицій не тільки для товарних груп або окремих видів продукції, але й аграрного сектора в цілому на європейському та світовому ринках.

Отже, доведено, що саме ринок ЄС має залишатися одним із стратегічних напрямів розширення торговельних потоків сільськогосподарської продукції з України, оскільки він дозволяє повніше реалізовувати наявні конкурентні переваги.

У п'ятому розділі – **“Соціально-економічні та екологічні пріоритети євроінтеграційної перспективи аграрного сектора України”** – як стратегічні обґрунтовано основні напрями адаптації аграрного сектора України до умов євроінтеграції. З'ясовано, що європейська перспектива – це ефективний інструмент реформування соціально-економічних відносин в аграрному секторі. Зазначено, що процеси адаптації вітчизняного сільського господарства до умов ЄС бажано здійснювати з урахуванням національних складових. Для цього важливо не копіювати досягнення, здобуті країнами ЄС, а знайти ті пріоритети, розвиток яких може гарантувати синергетичний та кумулятивний ефекти в економічній і соціальній сферах аграрної економіки.

У низці пріоритетів, закладених у довступному євроінтеграційному періоді України, визначено:

1) формування сфери суспільних благ як фактору добробуту сільського населення. Враховуючи концепцію багатофункціональності сільського господарства, його основною функцією є відтворення суспільних благ, потреба у яких є життєво важливою, корисною та безперервною. До їх переліку слід віднести: продовольчу безпеку та незалежність, збереження і розвиток сільського способу життя та культури, природні ресурси, поліпшення сільських ландшафтів, рекреацію та агротуризм, соціальний контроль над територією на засадах самоврядування.

Оскільки основним критерієм забезпечення суспільними благами виступає добробут населення, в сфері державного регулювання доцільно орієнтуватися на пріоритети, які закладені у новітніх реформах САП ЄС. Відповідні заходи в рамках цієї реформи повною мірою задовольняють інтереси населення як платника податків, яке, вкладаючи кошти у сільське господарство, очікує одержувати від цього певну суспільну користь;

2) реформування організаційно-правових форм сільськогосподарської діяльності. Аналіз форм господарювання в країнах ЄС засвідчує, що сільське господарство засновано переважно на фермерських господарствах сімейного типу. Така правова форма організації сільськогосподарських підприємств якнайбільше відповідає специфіці сільського господарства, забезпечує в одній особі функції власника землі, працівника та менеджера.

У межах чинного законодавства в Україні функціонують різноманітні організаційно-правові форми аграрного господарювання, які не адаптовані до діючих в ЄС. Доведено переваги та недоліки існуючих форм господарювання, враховуючи історичні і національні особливості ведення сільського господарства. Однак це не означає здійснення корінних змін щодо їх однобокої орієнтації винятково на фермерство.

Подальший розвиток ринково-підприємницького середовища в аграрному секторі економіки має формуватися у контексті врахування як переваг великомасштабних підприємств, так і підвищення конкурентоспроможності середніх за розміром господарств, що вимагає відповідного інституціонального середовища. З огляду на це, аграрна політика держави має спрямовуватися на підтримку форм господарювання, які дозволяють найповніше використовувати наявний потенціал як для забезпечення продовольчої безпеки, так і для стійкого розвитку сільських територій та підтримки сільського способу життя;

3) гармонізація стандартів якості та безпеки агропродовольчої продукції до вимог СОТ та законодавства ЄС. Для вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника гармонізовані стандарти – це єдиний шлях витримати конкуренцію на зовнішньому ринку. Проведені дослідження констатують низький рівень системи управління якістю агропродовольчої продукції та дозволяють виявити основні причини такої ситуації. Найважливішими слід визнати такі: існування бар'єрів технічного характеру; невизначеність підходів до стратегічного управління системою управління якістю та забезпечення відповідними методиками процесів підвищення безпеки агропродовольчої продукції.

Відстеженні тенденції до гармонізації національних стандартів за групами агропромислової продукції та проведені розрахунки показали, що у 2007 р. в сільському господарстві до ISO та EN ідентифіковано 50 %, а у харчовій та переробній промисловості до 30 % діючих стандартів

З'ясовано, що розв'язання окреслених проблем ускладнюється внаслідок функціонування в Україні складної, непрозорої, тривірневої системи стандартизації. Усе це призводить до великої ймовірності втрати ринків сільськогосподарської продукції країн ЄС, унеможливлення прийняття Директив ЄС та своєрідного узаконення невідповідності харчових продуктів вітчизняного виробництва вимогам нормативних документів, якими керуються у ЄС та СОТ. На підставі систематизації проблем в управлінні якістю продукції запропоновано заходи щодо підвищення ефективності процесу гармонізації вітчизняних стандартів якості та безпеки агропродовольчої продукції до європейських. Для того, щоб вони набули конкретних підстав для впровадження, необхідна інтеграція та координація дій усіх зацікавлених учасників цього процесу, посилення державного

нагляду і контролю по всьому продовольчому ланцюгу;

4) екологізація аграрного виробництва. Ігнорування екологічного фактору в аграрних реформах України призвело до порушення паритету економічних, соціальних та екологічних інтересів, які покладені в основу стратегії сталого розвитку. Зазначено, що у порівнянні з ЄС екологічне сільське господарство не набуло належної популяризації. Результати дослідження дозволили провести групування причин, які свідчать про його непристосованість до умов та вимог європейського ринку, а також про недосконалість вітчизняної теорії і практики ведення органічного землеробства, що є доказом необхідності перегляду підходів щодо розвитку цього напрямку аграрної політики.

Обґрунтовано пріоритетність формування системи екологічного сільського господарства у середньостроковій перспективі, яке має відповідати потребам внутрішнього ринку з врахуванням особливостей європейської моделі екологізації галузі. Оскільки виробництво органічної продукції не є дохідним і для його розвитку та підтримки необхідно використовувати високовитратні маркетингові заходи, припускаємо, що у короткостроковій перспективі лідируючі позиції на ринку посідатимуть традиційні імпортери органічної продукції.

Освоєння зарубіжних ринків екологічно чистої продукції є для України реальною, але довгостроковою перспективою. Насамперед, система державного управління у цій сфері має сприяти розвитку екологічного напрямку в сільському господарстві шляхом підтримки наукових розробок, узгодження стандартів, розробки технологічних та організаційних регламентів, а також державних програм екологізації з наданням фінансової підтримки. Як довгострокову перспективу з урахуванням особливостей європейської аграрної моделі запропоновано стратегію екологізації аграрного виробництва;

5) формування та розвиток біоенергетичних ринків. Виявлено та науково обґрунтовано основні мотиви, які формують перспективні стратегії розвитку ринку біоенергетики європейських країн та України. За оцінкою результатів дослідження визначено переваги вітчизняної сільськогосподарської біоенергетики, які слід розглядати з позицій соціальної, економічної та екологічної доцільності.

Маючи позитивний приклад країн ЄС щодо використання сировини енергетичних сільськогосподарських ресурсів та усвідомлюючи об'єктивну необхідність пошуку альтернативних видів палива й енергії для України, розроблено пропозиції щодо розвитку біоенергетичної галузі на основі ріпакової сировинної бази. Це в свою чергу дозволить призупинити експорт сировини та фактично запровадити екологічну ідеологію у сфері виробництва та споживання біоенергії;

б) удосконалення системи державної аграрної підтримки. Адаптація аграрного сектора України до західноєвропейських параметрів державної підтримки у середньостроковій перспективі спонукає до розв'язання таких основних питань: економічного обґрунтування масштабів та пріоритетів підтримки в умовах реальних та можливих державних бюджетних ресурсів; оцінки діючого механізму прямої державної підтримки; виявлення можливостей посилення політики державного регулювання вітчизняних агротоваровиробників в умовах економічної кризи.

Порівнюючи механізми надання підтримки в ЄС та Україні, зроблено висновки про найістотніші розбіжності між ними, що зумовлено відмінностями в організаційній структурі сільського господарства та цільових пріоритетах аграрної політики.

Згідно із встановленими вимогами щодо надання підтримки виробникам сільськогосподарської продукції у ЄС заохочується виробництво якісної та екологічно безпечної продукції. Водночас, в Україні під державним контролем перебувають дещо інші параметри, а саме: позбавляються права на отримання дотацій підприємства, які не дотримуються культури виробництва, забезпечують виключно прибуткове господарювання (в основному це крупнотоварні господарства, які і без того отримують додаткову вигоду від ефекту масштабу).

Виявлено, що при розподілі дотацій відповідними владними органами ставляться умови відсутності заборгованості перед бюджетом, Пенсійним фондом, а у випадку отримання середньострокових кредитів на термін до 36 місяців компенсація надається тим сільськогосподарським підприємствам, у яких обсяг виробництва у минулому році становив не менше 1 млн. грн.

Подолання неузгодженості в системах надання державної підтримки агротоваровиробникам між ЄС та Україною вбачається у трьох напрямках: по-перше, у формуванні критеріїв відповідності бюджетної підтримки отриманню необхідного економічного та соціального ефекту; по-друге, в охопленні державними програмами підтримки якомога більшої кількості господарюючих суб'єктів, у т.ч. й ефективно господарюючих малих та середніх агроформувань, зокрема особистих селянських господарств при одночасному посиленні вимог до якості та безпеки сільськогосподарської продукції, охорони навколишнього природного середовища, збереження ландшафтів, розвитку сільських територій, доходів та зайнятості сільського населення; по-третє, у спрямуванні системи фінансування на підтримку заходів в рамках "зеленої скриньки" та їх реалізація за допомогою еколого- та соціальноорієнтованих програм.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення основних засад європейської інтеграції і нове вирішення наукової проблеми, що полягає у розробці методологічних принципів формування вітчизняної аграрної моделі, заснованої на європейських імперативах. Виходячи із суттєвої різниці в рівнях економічної інтеграції між Україною та країнами ЄС, зроблено висновки та висунуто пропозиції теоретико-методологічного та прикладного характеру, які формують пріоритети розвитку вітчизняної аграрної економіки та окреслюють безпосередні вигоди євроінтеграції:

1. Вихідною умовою вивчення, обґрунтування та теоретичного моделювання процесу європейської інтеграції є теорія інтеграції. Незважаючи на гостроту теоретичних дискусій та масштабність емпіричних досліджень, процес інтеграції з позиції секторального підходу достатньо не вивчено. Методологічне використання існуючих положень європейської інтеграції дозволяє стверджувати про стимулюючий вплив сільського господарства, його найвагомішу роль як інтегральної складової у цьому процесі. В умовах євроінтеграційного вибору доцільно тлумачити зміст процесу європейської інтеграції стосовно вітчизняного аграрного сектора економіки як досягнення такого соціально-економічного рівня організації та ведення сільськогосподарського виробництва, який відповідає сучасним світовим і європейським вимогам при одночасному збереженні й посиленні власної ідентичності. Водночас, використання надбань, отриманих шляхом об'єднання аграрних потенціалів країн-членів регіонального інтеграційного угруповання, їх аграрних ринків та завдяки солідарній відповідальності за кінцеві результати на всіх стадіях аграрного співробітництва і спільній матеріальній зацікавленості усіх учасників інтеграційного процесу, гарантує отримання найвищого економічного результату, якого без інтеграції досягти неможливо, або ж він не є економічно доцільним.

2. Затягування процесу реформування аграрного сектора та невизначеність конкретних завдань національної аграрної політики є свідченням недооцінки основних стратегічних орієнтирів і завдань, які були характерними протягом усього еволюційного періоду розвитку європейської інтеграції. Розгляд євроінтеграції аграрного сектора економіки через призму системи таких ключових ознак, як: мета, механізм, процес, етапи, відносини, тенденції та їх синтез, посилює цілісність та упорядкованість західноєвропейської аграрної інтеграції. Ігнорування їх постійно відтворювального характеру призводить до застою у інтеграційних зв'язках та деформації кінцевих показників розвитку сільського господарства країн-учасників спільного аграрного ринку ЄС.

3. Узагальнення наведених ознак, а також осмислення зарубіжної і вітчизняної спадщини теорії та практики європейської інтеграції дало

підставу для висновку про притаманність євроінтеграції в аграрному секторі економіки певної системи принципів, які у теоретико-методологічному аспекті являють собою базисні засади, правила та об'єктивні норми поведінки країн-інтеграторів. При формуванні моделі європейської інтеграції в аграрному секторі вітчизняної економіки не можна поділяти ці принципи на важливі або не важливі, навіть незважаючи на різні масштаби їх застосування. У контексті даних методологічних положень мають формуватися поточні і майбутні стратегічні європейські орієнтири аграрної економіки України.

4. Євроінтеграційна перспектива вітчизняного аграрного сектора економіки має формуватися поступово та з урахуванням усіх характерних для ЄС етапів інтеграції, що дозволить лібералізувати зовнішню торгівлю у відповідності до діючого режиму вільної торгівлі у країнах ЄС (на першому етапі інтеграції), запровадити механізми стимулювання господарської діяльності, економічної та інституційної підтримки і захисту вітчизняного товаровиробника сільськогосподарської продукції (на пізніших етапах інтеграції). При цьому інтереси аграрного сектора економіки повинні зосереджуватися на стійкості функціонування одновекторної моделі розвитку. Чітко визначені політичні, економічні, соціальні, екологічні, науково-технічні та освітньо-професійні орієнтири такої моделі дозволяють сформулювати стратегію аграрних перетворень, що сприятиме стабілізації аграрного середовища та здійсненню секторальних реформ у відповідності до сучасних вимог і принципів функціонування САП ЄС.

5. Враховуючи характер останніх змін, спричинених реформами САП ЄС, нині до явних пріоритетів САП слід віднести: стабільність господарської, соціальної та природоохоронної діяльності; забезпечення умов для розвитку підприємництва у сільській місцевості; зменшення безробіття; інформаційний розвиток сільського соціуму. Водночас, САП ЄС не позбулася свого явно протекціоністського, інерційного характеру, що призводить до численних "торгових війн" на глобальному ринку. З огляду на це САП ЄС не можна оцінювати однозначно позитивно. Зрештою стратегічні напрями євроінтеграційної політики України в оглядовій перспективі слід формувати з врахуванням досвіду та прорахунків, що мають місце в аграрній політиці ЄС.

6. Еволюція САП ЄС зумовила кардинальні, проте логічно необхідні зміни в її пріоритетах, акцентуючи на сільському розвитку. Західноєвропейська модель сільського розвитку побудована на сприянні багатofункціональному розвитку сільських територій та передбачає раціональне використання матеріальних, людських і природних ресурсів за допомогою відповідного механізму фінансування. Основною рисою реформування та модифікації європейської політики сільського розвитку є її

всеохоплюючий характер, координація дій у регіонах, які є малорозвиненими і мають природні перешкоди для ведення сільськогосподарського виробництва.

7. Виходячи з подальшої необхідності вирішення проблем реалізації механізмів сільського розвитку через призму САП ЄС, важливим є поступовий перехід на її принципи. Серед них основними у вітчизняній моделі сільського розвитку слід визнати розробку та координацію програм і проектів розвитку сільського господарства і несільськогосподарського спрямування в межах єдиного напрямку комплексного сільського розвитку та чинної державної концепції, які б сприяли досягненню відповідних цілей. У процесі дослідження умов адаптації аграрного сектора економіки до європейської моделі сільського розвитку встановлено пріоритетність таких заходів: здійснення оцінки власних фінансових можливостей та можливостей доступу до фінансових ресурсів структурних фондів ЄС; проведення типізації сільських територій відповідно до стандартів ЄС; розробка альтернативних схем організації сільського розвитку; уточнення критеріїв депресивності сільських територій; подолання дефіциту інформації серед селян у галузі сільської політики.

8. Аналіз відповідності аграрного сектора економіки України умовам членства в ЄС свідчить про те, що позитивних трансформаційних процесів, аналогічних країнам ЦСЄ, в нашій країні поки що не сформовано. Особливо це характерно для таких двох важливо стратегічних євроінтеграційних орієнтирів як формування ринку землі та забезпечення гнучкого поєднання ринкових принципів саморегулювання господарюючих суб'єктів з державною підтримкою в аграрному секторі економіки. Подібно до країн ЦСЄ аграрні трансформації бажано здійснювати шляхом поступового введення апробованих у ЄС методів державного регулювання з "вбудовуванням" національних особливостей та чітким поетапним визначенням розмірів і правил надання аграрних субсидій.

9. Вихід аграрного сектора України на траєкторію ефективного економічного зростання, подібного до європейської моделі, потребує проведення цілеспрямованої державної політики, яка ґрунтуватиметься на триєдиному підході, який широко використовується в ЄС з урахуванням економічної, екологічної та соціальної складових. Завдяки цьому забезпечується збалансованість системи заходів і засобів державного впливу на процес виробництва сільськогосподарської продукції. Водночас, можна стверджувати, що постійне копіювання моделі САП ЄС означатиме для України тяжіння до використання ознак "наздоганяючого", а не стійкого розвитку сільського господарства. При використанні підходів такого типу економічного розвитку втрачається незалежність та ідентичність вітчизняного аграрного сектора, а також посилюється винятковість окремих

аспектів САП ЄС і їх негативний вплив на важливі пріоритети державної економічної політики. Розуміння такої ситуації сприяє визнанню якісно нових інституціональних підходів у регулюванні аграрної сфери, спрямованих на формування високорозвиненого інституціонального механізму. Його роль полягає у формуванні достатньо надійного законодавства як інструменту забезпечення комплексної системи підтримки аграрного сектора економіки (правової, фінансової, інноваційної, маркетингової тощо).

10. Серед перспективних напрямів процесу адаптації аграрного сектора до вимог європейської аграрної моделі можна виділити подальше удосконалення цільових програм державної підтримки сільського господарства. Проведений аналіз таких програм засвідчив, що їх механізм потребує серйозного покращення з переорієнтацією на найефективніше використання бюджетних коштів. Існуюча політика підтримки вітчизняного аграрного сектору не відрізняється своєю послідовністю, не має чітко визначених критеріїв та є суттєвими бар'єром для розвитку підприємств малих та середніх форм господарювання. Тому використання двох основних векторів державної політики підтримки: внутрішнього, пов'язаного з удосконаленням форм прямої та непрямой державної підтримки і зовнішнього, зорієнтованого на перехід до єдиних норм і правил торговельно-економічних відносин в рамках членства України в СОТ, повинно забезпечити цілеспрямоване надходження преференцій безпосередньо до товаровиробників, гарантуючи їм рівнодоступний та прозорий доступ до бюджетних коштів.

11. Оцінка конкурентних переваг аграрного сектора економіки на європейському та світових ринках, здійснена за матричною методологією, в основу якої покладено розрахунки індексу Балашша, свідчить про ймовірність втрати, збереження та посилення конкурентних переваг окремих видів агропродовольчої продукції. Перспективними напрямками розвитку аграрного сектора України стосовно європейського ринку має бути сільськогосподарська продукція із середніми та сильними конкурентними перевагами. Вдосконалення конкурентної політики у такому разі може відбуватися у бік нарощування показників чистої торгівлі і зростання частки продукції відповідних товарних груп у загальному обсязі експорту.

12. Досягнення європейських стандартів функціонування аграрного сектора економіки можливе лише за умов визначення базових пріоритетів, здатних забезпечувати синергетичний і кумулятивний ефекти в економічній та соціальній сферах, що спрямовуватиме процес європейської інтеграції у відповідності до посиленої угоди між Україною та ЄС. Ними є: 1) удосконалення державних механізмів забезпечення сільського населення суспільними благами як чинника зростання його добробуту; 2) найповніша

реалізація потенціалу сільськогосподарських формувань усіх організаційно-правових форм; 3) гармонізація діючих національних стандартів сільськогосподарської продукції з європейськими та світовими вимогами; 4) екологізація аграрного виробництва шляхом впровадження та використання екологічних методів господарювання; 5) розвиток біоенергетики на основі вітчизняної сировинної бази; 6) удосконалення системи державної підтримки як інструменту державного регулювання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки України: моногр. / Т.О. Зінчук. – Житомир: ДВНЗ “Держ. агрокол. ун-т”, 2008. – 384 с.
2. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції: моногр. / М. Бетлій, О. Бородіна, С. Бородін, А. Гайдуцький, Т. Зінчук, О. Могильний, Л. Молдаван, О. Онищенко, О. Попова, І. Прокопа, Н. Скурська, О. Шубравська; За ред. О.М. Бородіної. – Ужгород: ІВА, 2006. – 496 с. (*Особистий внесок*: пп. 1.1; 1.2; 1.3; 1.4; 1.5; 2.1; 2.2; 5.3).
3. Зінчук Т. Интеграционные процессы в контексте формирования аграрного рынка / Т. Зінчук, В. Романчук // Региональные аспекты аграрных преобразований: политика, реструктуризация, рыночная адаптация / под ред.. П. Тиллака, В. Зиновчука. – Халле: IAMO, 2003. – С. 199-214. (*Особистий внесок*: пп. 1; 2; 3; 4; 6).
4. Зінчук Т.О. Гармонізація стандартів якості і безпеки агропродовольчої продукції до європейських умов / Т.О. Зінчук // Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках: наук. доп. / за ред. В.М. Трегобчука, Б.Й. Пасхавера. – К.: Ін-т економіки та прогнозування, 2007. – С. 133-155.
5. Зінчук Т.О. Регіональні пріоритети інвестиційної діяльності в аграрній сфері / Т.О. Зінчук // Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання / за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.С. Мазнева. – К.: ІАЕ, 2001. – Т. 2. – С. 113-115.
6. Зінчук Т. Аграрна політика України: можливості та перспективи інтеграції в ЄС / Т. Зінчук // Економіка України. – 2000. – №12. – С. 58-66.
7. Зінчук Т.О. Регіональні особливості формування ринку інновацій / Т.О. Зінчук // Вест. Харьковского гос. политехн. ун-та: Сб. науч. трудов. Серия Технический прогресс и эффективность производства. – Харьков: ХГПУ, 2000.– Вып. 122 (в 4 частях), Ч. 1. – С. 74-77.

8. Зінчук Т.О. Екологічні пріоритети інноваційної політики в АПК / Т.О. Зінчук // Вісн. Сумського держ. аграр. ун-ту. Сер. Економіка та менеджмент. – Суми, 2001. – Вип. 2. – С. 113-116.
9. Зінчук Т.О. Інвестиційна політика в АПК: цілі та пріоритети у пореформений період / Т.О. Зінчук // Наук. вісн. нац. аграр. ун-ту: Зб. наук. праць. – К: НАУ, 2002. – Вип. 52. – С. 135-138.
10. Зінчук Т.О. Еволюція теоретико-методологічних досліджень процесу західноєвропейської інтеграції та її особливості в аграрному секторі / Т.О. Зінчук // Вісн. ін-ту екон. прогнозування. – 2005. – С. 79-89.
11. Зінчук Т.О. Конкурентні можливості АПК у контексті інтеграції України в ЄС / Т.О. Зінчук // Вісн. Львівського держ. аграр. ун-ту. Сер. Економіка АПК. – 2004. – №11(1). – С. 212-217.
12. Зінчук Т.О. Євроінтеграційні процеси в системі аграрної економічної освіти / Т.О. Зінчук // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту: Наук. журнал. Серія Екон. науки. – Хмельницький, 2005. – №4, Ч. 2, Т. 3. – С. 100-103.
13. Зінчук Т.О. Міжнародне співробітництво в регулюванні глобальних екологічних проблем / Т.О. Зінчук // Вісн. ДАУ: Наук.-теорет. зб. – Житомир: Державний агроєкологічний університет, 2005. – Вип. 1 (14). – С. 168-177.
14. Зінчук Т.О. Проблеми забезпечення якості та безпеки агропродовольчої продукції в контексті інтеграційних процесів України / Т.О. Зінчук // Вісн. Сумського НАУ: Наук. журнал. Серія “Економіка та менеджмент”. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005. – Вип. 3-4 (16-17). – С. 311-316.
15. Зінчук Т.О. Гармонізація стандартів продукції АПК до вимог ЄС / Т.О. Зінчук // Агроінком. – 2006. – №1. – С. 10-15.
16. Зінчук Т.О. Аграрна політика країн ЦСЄ у контексті інтеграції до ЄС: реалії та перспективи для України / Т.О. Зінчук // Економіка України. – 2006. – №4. – С. 74-88.
17. Зінчук Т.О. Соціальний захист сільського населення в країнах ЦСЄ - членах ЄС: / Т.О. Зінчук, Н.М. Куцмус // Економіка АПК. – 2006. – №3. – С. 102-109. Особистий внесок здобувача: особливості соціального захисту в окремих країнах ЦСЄ.
18. Зінчук Т.О. Міжнародна економічна інтеграція: проблеми дефініції та особливості в аграрному секторі / Т.О. Зінчук // Економіка і держава. – 2006. – № 7. – С. 25-28.
19. Зінчук Т.О. Регіональна інтеграція: європейський та світовий досвід для України (теоретико-методологічний підхід) / Т.О. Зінчук // Вісн. нац. ун-ту водогосподарювання та природокористування: Зб. наук. праць. Серія Економіка. – Рівне, 2006. – Вип. 4 (36), Ч.1. – С. 74-87.

20. Зінчук Т.О. Соціально-економічні тенденції розвитку аграрного сектора України та ЄС: порівняльний аналіз / Т.О. Зінчук // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту: Наук. журнал. Серія Екон. науки. – Хмельницький, 2006. – Т. 3. – С. 167-171.
21. Зінчук Т.О. Продовольча безпека в умовах євроінтеграційного курсу України: внутрішні та зовнішні прояви / Т.О. Зінчук / Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – Вип. 225, Т. III. – С. 595-603.
22. Зінчук Т.О. Еколого-економічні аспекти розвитку біоенергетики в ЄС: нові тенденції та перспективи для України / Т.О. Зінчук // Вісн. Держ. агрокол. ун-ту: Наук.-теорет. зб. – Житомир: ДВНЗ “Держ. агрокол. ун-т”, 2007. – Вип. 1 (18). – С. 234-246.
23. Зінчук Т.О. Імплементация нової європейської моделі сільського розвитку в країнах ЄС (на прикладі Греції) / Т.О. Зінчук // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту: Зб. наук. праць. Серія Економіка. – Чернівці: Рута, 2007. – Вип. 328-329. – С. 125-130.
24. Зінчук Т.О. Сучасні тенденції розвитку торгівлі агропродовольчою продукцією між Україною та ЄС / Т.О. Зінчук // Інноваційна економіка. – 2007. – №2. – С. 45-50.
25. Зінчук Т.О. Проблеми формування сучасної євроінтеграційної моделі в аграрному секторі України / Т.О. Зінчук // Таврійський наук. вісн.: Зб. наук. праць ХДАУ. – Херсон: Айлант, 2007. – Вип. 53. – С. 250-259.
26. Зінчук Т.О. Нова парадигма сільського розвитку Європейського Союзу: перспективи для України / Т.О. Зінчук // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №11. – С. 104-114.
27. Зінчук Т.О. Роль програми “LEADER” у формуванні західноєвропейської моделі сільського розвитку / Т.О. Зінчук // Український соціум. – 2007. – №5-6. – С. 109-118.
28. Зінчук Т.О. Екологізація аграрного виробництва в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку в умовах європейського вибору / Т.О. Зінчук // Вісн. Сумського НАУ: Наук. журнал. Серія “Економіка та менеджмент”. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2008. – Вип. 4 (28). – С. 135-143.
29. Зінчук Т.О. Вектори аграрного протекціонізму в умовах членства України в СОТ та європейської перспективи / Т.О. Зінчук // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту: Зб. наук. праць. Сер. Економіка. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 367. – С.78-84.
30. Зінчук Т.О. Про що свідчать виявлені конкурентні переваги в аграрному секторі в умовах європейського вибору та членства України в СОТ / Т.О. Зінчук // Вісник Львівського держ. аграр. ун-ту: Економіка АПК. – Львів: ЛДАУ, 2008. – №15. – С. 30-39.

31. Зинчук Т.А. О государственной поддержке сельского хозяйства Украины в контексте евроинтеграционных перспектив / Т.А. Зинчук // Государственное регулирование сельского хозяйства: концепции, механизмы, эффективность. – М.: ВИАПИ им. А.А. Никонова, “Энциклопедия российских деревень”, 2005. – С. 582-586.
32. Зинчук Т.О. Тенденции формирования бизнес-климата в сельском хозяйстве Украины в условиях евроинтеграционных процессов / Т.А. Зинчук // Крупный и малый бизнес в сельском хозяйстве: тенденции развития, проблемы, перспективы. – М.: ВИАПИ им. А.А. Никонова, “Энциклопедия российских деревень”, 2006. – С. 486-490.
33. Зинчук Т.А. Теоретико-методологические подходы к диверсификации сельской экономики в ЕС и Украине / Т.А. Зинчук, Н.Н. Куцмус // Многофункциональность сельского хозяйства и устойчивое развитие сельских территорий. – М.: ВИАПИ им. А.А. Никонова, “Энциклопедия российских деревень”, 2007. – С. 543-546. (*Особистий внесок: досвід диверсифікації сільської економіки в країнах ЄС: теорія та методологія*).
34. Зинчук Т.А. Современные направления инновационной деятельности в аграрном секторе экономики Украины / Т.А. Зинчук, В.И. Ткачук // Роль инноваций в развитии агропромышленного комплекса. – М.: ВИАПИ им. А.А. Никонова, “Энциклопедия российских деревень”, 2008. – С. 538-540. (*Особистий внесок: сучасний стан та аналіз інноваційних процесів в аграрному секторі України в умовах вимог СОТ*).
35. Зинчук Т. Государственное управление предпринимательством в сельской местности / Т. Зинчук // Management theory and studies for rural business and infrastructure development: proceedings of International Scientific Conference 1(7) / Lithuanian University of Agriculture, Faculty of Economics and Management. – Kaunas, 2006. – P. 222-225.
36. Зинчук Т.О. Особенности формирования цивилизованого внутреннего рынка при створенні і розвитку вільних економічних зон / К.В. Прокопишак, Т.О. Зинчук // Проблеми економічної політики у вільних економічних зонах: матеріали міжнар. наук.-практ. конф (Чернівці, 4-5 квіт. 1995 р.). – Чернівці, 1995. – Ч. 1. – С. 71-73. (*Особистий внесок: визначення ролі об'єктів інфраструктури при створенні вільних економічних зон*).
37. Зинчук Т.О. Зовнішньоекономічна стратегія України в аграрній сфері (на прикладі формування ринку соняшнику) / Т.О. Зинчук // Аграрна наука і освіта на початку третього тисячоліття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Львів: Львівський держ. аграр. ун-т. Т. II. – 2001. – С. 155-160.
38. Зинчук Т.А. Проблемы устойчивого развития в условиях глобализации мировой экономики / Т.А. Зинчук // Людина і космос – 2002: зб. наук. праць за матеріалами V міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 2-3 жовт. 2002 р.): – К: ІВЦ Держкомстату України, 2003. – С. 122-125.

39. Зінчук Т.О. Міжнародні економічні відносини в умовах глобалізації / Т.О. Зінчук // Моделювання міжнародних відносин: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 170-річчю Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка та 60-річчю Ін-ту міжнар. відносин. – К: ІМБ, 2004. – С. 141-144.
40. Зінчук Т.О. Методологічні засади та методика аналізу євроінтеграційних процесів в аграрному секторі економіки України / Т.О. Зінчук // Методичні основи сучасного дослідження в аграрній економіці: матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. (Житомир, 3-5 берез. 2005 р.): у 3 -х ч. – Житомир: ДАУ. Ч. 1.– 2005. – С. 29-33.
41. Зінчук Т.О. Питання забезпечення якості та безпеки агропродовольчої продукції в процесі інтеграції України у світову економіку / Т.О. Зінчук // Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої агропромислової продукції (ЕП-2005): матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 24-25 трав. 2005 р.). – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005. – С. 48-50.
42. Зінчук Т.А. Стратегія розвитку аграрного сектора Польщі в контексті євроінтеграційних процесів / Т.А. Зінчук // Стратегія і механізми підвищення ефективності функціонування підприємств АПК: матеріали Всерос. наук.-практ. конф. (к 75-літтю НІИ економіки і організації АПК ЦЧР РФ), 23-24 ноябр. 2005 г., Воронеж. Т. 2. – Воронеж: ДНУ НІИЭО АПК ЦЧР РФ, 2005. – С. 19-22.
43. Зінчук Т.О. Механізм формування цін на аграрну продукцію ЄС / Т.О. Зінчук // Ринкова трансформація соціально-економічних відносин в АПК: тези доп. II міжнар. наук.-практ. конф., (Мелітополь, 13-15 черв. 2005 р.) / Таврійська держ. агротехн. акад. – Запоріжжя: ГУ “ЗІДМУ”, 2005. – С.77-78.
44. Зінчук Т. А. Механізми державного регулювання аграрного сектора в країнах ЦВЕ – членах ЄС. / Т.А. Зінчук // Проблеми прогнозування і державного регулювання соціально-економічного розвитку в регіоні ЦЕІ: матеріали VI междунар. науч. конф., 20-21 окт. 2005 г., Минск: в 4-х т. – Мн.: НІЭІ М-ва економіки Республіки Беларусь. Т. 3. – 2005. – С. 58-61.
45. Зінчук Т.О. Регулювання землекористування та землеволодіння в країнах ЄС та Україні / Т.О. Зінчук // Земельні відносини і просторовий розвиток в Україні: матеріали міжнар. наук. конф., (Київ, 13-14 квіт. 2006 р.): у 2-х ч. / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К.: РВПС України НАН України. Ч. II. – 2006. – С. 16-19.
46. Зінчук Т.О. Регіональна політика ЄС у сфері продовольства: висновки та пропозиції для України / Т.О. Зінчук // Теорія і практика розвитку АПК:

- міжнар. наук.-практ. форум, 19-20 верес. 2006 р., Львів. Т. 1. – Львів: ЛДАУ, 2006. – С. 404-409.
47. Зінчук Т. О. Про тенденції підтримки сільського господарства країн ЄС в умовах реформ / Т.О. Зінчук // Аграрний форум – 2006: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 25-29 верес. 2006 р.). – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2006. – С. 259-260.
 48. Зінчук Т.О. Аналіз впливу вимог СОТ та ЄС на сучасну і перспективну аграрну політику України / Т.О. Зінчук // “Образование и наука без границ –‘2006””: матеріали II междунар. науч.-практ. конф., 18-19 дек. 2006 г., Днепропетровск. Т. 3. – Днепропетровск: Наука и образование, 2006. – С. 13-16.
 49. Зінчук Т.О. Стратегія якості економічної освіти в ЄС / Т.О. Зінчук // Економічна організація та економічна освіта: взаємообумовленість стратегій розвитку: зб. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. Бухала С. М., д-ра екон. наук, 7–8 лют. 2007 р. / відп. за вип. А.П. Наливайко. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 131-134.
 50. Зінчук Т.О. Суспільні блага та сільський розвиток: політика Євросоюзу і України / Т.О. Зінчук // Роль соціального капіталу та локальних ініціатив у забезпеченні сільського розвитку: доп. Міжнар. симп. (Житомир, 16–18 трав. 2007 р.). – Житомир: ДВНЗ “Держ. агрокол. ун-т”, 2007. – С. 10-18.
 51. Зінчук Т.О. Особливості формування іміджу сільського зеленого туризму в країнах ЄС: досвід для України / Т.О. Зінчук // Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні: матеріали першої міжнар. наук.-практ. конф., 4-5 жовт. 2007 р., Житомир / за ред. І.В. Саух. – Житомир: ЖФ КІБІТ, 2007. – С. 45-48.

АНОТАЦІЯ

Зінчук Т.О. Євроінтеграційна перспектива аграрного сектора економіки України: теорія, методологія, практика. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАНУ”, Київ, 2009.

Досліджено науково-методологічні та практичні засади формування європейського інтеграційного процесу на основі найпоширеніших теорій і підходів, які склалися у світовій економіці. Визначено зміст, мету та передумови європейської інтеграції в аграрному секторі вітчизняної економіки. Розкрито сукупність ознак, під впливом яких відбувається реалізація переваг європейської інтеграції в аграрному секторі економіки. Розроблено систему базових принципів європейської інтеграції з врахуванням аграрної складової та доведено їх значення як джерел розвитку

інтеграційних процесів та здійснення аграрних реформ з врахуванням вимог САП ЄС. Виявлено позитивні та негативні фактори адаптації вітчизняного аграрного сектора економіки до одновекторної європейської моделі розвитку. Доведено необхідність подальшого освоєння ринку агропродовольчої продукції країн ЄС як найбільш перспективного у порівнянні із світовим ринком. Обґрунтовано соціально-економічні та екологічні пріоритети розвитку аграрного сектора економіки України відповідно до орієнтирів та перспектив європейської інтеграції.

Ключові слова: інтеграція, міжнародна інтеграція, регіональна інтеграція, європейська інтеграція, Спільна аграрна політика ЄС, європейська аграрна модель, європейська перспектива, сільський розвиток, аграрний протекціонізм, конкурентні переваги.

АННОТАЦИЯ

Зинчук Т.А. Евроинтеграционная перспектива аграрного сектора экономики Украины: теория, методология, практика. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. ГУ “Институт экономики и прогнозирования НАНУ”, Киев, 2009.

Обобщены и углублены научно-методологические и практические основы европейской интеграции с учётом особенностей становления теории международной и региональной интеграции. Показана связь между двумя процессами: экономической интеграцией и глобализацией, которые в совокупности охватили большинство стран мира. Обосновано влияние фактора глобализации на углубление интеграционных процессов и представлены основные этапы развития европейской интеграции. Исследован характер европейской интеграции с позиции секторального подхода в частности, его проявление в такой сфере материального производства, как аграрный сектор экономики. Одновременно доказано влияние специфических черт и закономерностей развития сельского хозяйства на генезис европейской интеграции. Выделены основные предпосылки формирования процессов евроинтеграции в аграрном секторе, которые впоследствии способствовали процессу адаптации условий развития сельского хозяйства каждой страны к нормам и требованиям Единой аграрной политике ЕС (ЕАП ЕС). На основе анализа имеющихся научно-теоретических подходов к формированию европейской интеграции, дано определение этой категории применительно к аграрному сектору экономики. Определены конкретные признаки проявления европейской интеграции в данной отрасли. Сформирована система принципов и методов европейской интеграции в аграрном секторе экономики с учётом характера современных аграрных реформ и условий присоединения Украины в контексте сельского хозяйства к

ЕАП ЕС. Разработана одновекторная европейская модель развития аграрного сектора экономики Украины с выделением группы положительных и отрицательных факторов её реализации.

Раскрыты предпосылки и побудительные мотивы создания, принципы и процедуры функционирования, механизм реализации, логика и этапы трансформирования ЕАП ЕС, цель и содержание её реформирования. Обоснованы черты проявления протекционистского характера современной аграрной модели ЕС и предложены пути предотвращения их влияния на аграрный сектор национальной экономики. Выявлены на основе SWOT-анализа риски для аграрного сектора Украины, которые создает глобализация аграрных рынков, определены возможности и задания адаптации отечественной аграрной политики к ЕАП ЕС. Доказана необходимость постепенного внедрения основных элементов качественно новой европейской модели сельского развития в отечественную практику развития сельских территорий.

Оценены основные до- и послеуступные последствия для аграрного сектора стран ЦВЕ в условиях их присоединения к ЕС. Предложены пути использования отдельных элементов аграрных трансформаций этих стран в отечественном аграрном секторе в период его реформирования. Уделено внимание таким направлениям аграрных реформ, как земельная реформа, социальная защита сельского населения в рамках аграрной политики, усиление многофункциональной роли сельского хозяйства.

Предложена методика использования индекса Балашша для проведения сравнительного анализа конкурентных преимуществ агропродовольственной продукции на европейском и мировом рынках. На основе апостериорного подхода определены приоритеты развития торговли сельскохозяйственной продукцией на общем аграрном рынке ЕС. Рассчитан прогноз динамики сохранения, усиления или утраты конкурентных преимуществ отечественным аграрным сектором на европейском и мировом рынках, построенный при помощи эмпирической матрицы вероятностей перехода согласно значения индекса Балашша.

Определены пути адаптации отечественного аграрного сектора экономики к требованиям общего аграрного рынка европейских стран в видимой перспективе, которые способны обеспечить синергетический и кумулятивный эффекты в экономической и социальной сферах. Обоснованы приоритеты в системе государственной поддержки аграрного сектора, реализации потенциала сельскохозяйственных формирований в существующих организационно-правовых формах, экологизации сельского хозяйства, развитию биоэнергетики, гармонизации стандартов качества и безопасности агропродовольственной продукции в соответствии с евроинтеграционными устремлениями Украины.

Ключевые слова: интеграция, международная интеграция, региональная интеграция, европейская интеграция, Единая аграрная политика ЕС, европейская аграрная модель, европейская перспектива, сельское развитие, аграрный протекционизм, конкурентные преимущества.

ANNOTATION

Zinchuk T.O. The Eurointegration Prospect of the Agrarian Sector of Ukraine's Economy: Theory, Methodology, Practice. – Manuscript.

Thesis for a Doctor's degree in Economics in sciences, Specialty 08.00.03 – Economics and Management of National Economy. – State Institution “The Institute of Economics and Prognostication of the National Academy of Sciences of Ukraine”, Kyiv, 2009.

The thesis covers the investigations into the scientific, methodological and practical foundations of forming up the European integration process on the basis of the most widespread theories and approaches currently in force in the world's economy. The paper determines the contents, aims and prerequisites of the European integration in the agrarian sector of the economy. It also reveals the whole totality of characters affecting the implementation of advantages of the European integration in the agrarian sector of the economy. The author develops the system of the fundamental principles of the European integration with the agrarian component taken into account and proves the importance of the above principles as a source of developing the integration processes and carrying out the agrarian reform with due respect to the requirements of the EU Joint Agrarian Policy. The paper reveals both negative and positive factors of adapting the national agrarian sector of the economy to the univectorial European model of development. The author also proves the necessity of the further development of the agricultural produce market of the EU countries, the above market being the most promising as compared to the world market.

The author also substantiates the social, economic and environmental priorities of developing the agrarian sector of Ukraine's economy in conformity with the guidelines and prospects of the European integration.

Key words: integration, international integration, regional integration, European integration, Common agricultural policy EU, European agrarian model, European prospect, rural development, agrarian protectionism, advantages of competition.

Підписано до друку 22 квітня 2009 р.

Папір друкарський. Друк офсетний.

Гарнітура Times New Roman.

Ум. друк. арк.2,4. Формат 60х90/16

Наклад 150 примірників. Зам. № ____.

Віддруковано з готових оригінал-макетів автора в

ПП "Рута", м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17-а

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи від 24.12.2001 р., серія ЖТ №2